

DERİN BİÇİMBİLİM VE TÜRKÇE’NİN KARA KUTUSU

Mustafa SARICA

Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Abstract

This study is a result of understanding Turkish by means of morphology. Turkish with its agglutinative structure has a fundamental texture to reach root morpheme. To reach this texture let one to reach semantic root which is linked to morphological root. In this study, we focused on three voiced words to understand their internal structure. Our claim is that these three voiced words are stems derived from two voiced words which are known as roots traditionally. To prove this thesis we use deep morphology term and method in Turkish. The deduction method which is applied requires a voyage from hidden texture of language to narrowed real root. At this circumstance it is clear that the letters which is at the end of the three voiced words has derivation functions. A traditional and surface approach to topic can claim that these morphemes can't be divided into smaller pieces. But, as we claimed before these words are in a spinning circle of morphological and semantic unity.

Key words: Morphology, morpheme, structure radical, stem, deep morphology, root morpheme

Biçimbilim ve sözdizim bir dilin yapısal doku ve örgüsünü çözümlenmede en önemli ölçütlerdendir. Dil gibi her çağda ayrı görüntüye bürünen, söz dağarcığını yenileyen, ağızlarda eğilip bükülen, toplumsal ve yerbilimsel etmenlere göre kılık değiştiren bir olgunun sürekli izlenebilmesi kolay değildir. Öncesi unutulmuş yapılar bir anadilin doğal kullanıcıları için de bilinmezlik örtüsüne bürünmüştür. Kökenbilim sözcüklerin üzerine çağların örttüğü bu tozu kaldırmaya çalışır. Ne var ki bu iş her zaman matematiksel sonuçlarla açığa kavuşacak durumda değildir. Kimi zaman el yordamıyla kimi zaman da egemen görüşle ulaşılan sonuç açıklanmaya çalışılır. Ancak bu karmaşık yollarda

kaybolmadan doğruya ulaşmak kolay değildir. Sözcüklerin çağlar boyunca girdiği kılıklar, ses değişimleri, başka dillerin sesbilimsel ve sesbilgisel etkileri, yazım sorunları, yazılma ya da yazılamama sorunları bu yapıların izlenebilme durumlarını etkileyen belirleyici aşamalardandır.

Bu inceleme Türkçeyi biçimbilimle anlama çabasının bir ürünüdür. Yılların bu tozunu kaldıracak en etken yöntem biçimbilimsel çözümlemeldir. Anlambilim bu konuda biçimbilimin arkasında kalır. Nedenine gelince, bütün biçimsel değişmelere ve oynamalara karşılık kendisini koruyan bir omurga, bir temel, bir biçimsel yapı hep vardır. Buna karşılık, bu yapılara sinen anlamlar bu kadar sağlam, bu denli şaşmaz ve değişmez değildir. Yüzyıllar biçimleri esnetirken, anlamları kaydırır, daraltır, genişletir, değiştirir, hatta tersine çevirir. Çoğu zaman bir kökbiçimbirim, görüntüsünü korumakla birlikte anlam yükünü bütünüyle değiştirebilir. Özellikle alıntı sözcüklerde ortaya çıkan bu durum, dilbilimcilerin işini daha da zorlaştırabilir. Birçok dil bu tip örneklerle doludur. Pek çok öncesi unutulmuş yapı bu nedenle kökenbilime kök söktürür.

Biz, sislerle kaplı bu anlam vadisi yerine ilk anlamının ağır bir çapayla zaman denizine sabitlendiği biçimbirimlerin peşine düşmenin daha sağlıklı olduğunu düşünüyoruz. Kuşkusuz bütünüyle anlamdan kopuk bir biçimbilimsel çözümlene olamaz. Ancak, sonraki değişmelerin, biçimle yapısal ilişkiyi koparabileceğini de düşünerek biçime çakılı anlamı sergilemeye çalışacağız. Bu çaba, yüzyılların sonradan eklediği anlamların hangi temel zemin üstüne oturduğunu unutturmayacaktır.

Türkçemiz eklemli yapısıyla, kökbirime ulaşmayı kolaylaştıran bir temel doku barındırmaktadır. Bu dokuya ulaşmak kökbirime bağlı kökanlamı da ulaşılabilir kılmaktadır. Görüş alanı içerisinde bulunup da fazla görüntü kaybına uğramayan yapılar böyle bir çözümlmeden kaçamazlar. Ne var ki binyılların üstünü örttüğü, nice kıtalar ve kuşakların kendi süzgeçlerinden geçirdiği yapılar, derin olmayan bir bakışla izlendiğinde tanınmaz durumda olabilirler.

Yazının bile ulaşamadığı zamanlara ait bu sisi ortadan kaldırmak için Türkçenin kara kutusunun anahtarı olarak sunduğumuz derin biçimbilim yöntemini ve bu yöntemin işleyiş koşulları ve örneklerini sunuyoruz bu çalışmada.

İlk bakışta Türkçe genel olarak iki ya da üç sesli sözcüklerden oluşmuş gibi görünür. Biz bu çalışmada üç sesli sözcüklere odaklanarak onların

ıyapısını anlamaya çalıştık. Savımız kök olarak bilinen üç sesli sözcüklerin ilke olarak iki seslilerden türeme gövdeler olduğudur. Bu sonucu doğrulamak için Türkçe'de *derinbiçimbilim* terimini ve yöntemini kullanıyoruz. Kalıplaşmış olarak kalan bu birimlerin hangi iki seslilerden türediğini örneklerle açıklayacağız.

Anadilimizin bilinmeyen zamanlara ait bu özelliğini çözmek için biçimdeki ve anlamdaki esnemelere de yoğunlaşmamız gerekiyor. Pek çok sözcük için bu çözümlemeyi yapabilmekle birlikte en sergileyici olanlardan *top* sözcüğünü seçiyoruz.

Töpüt~Töpü~top :

En eski Türkçe kaynaklarda da karşımıza çıkan en temel Türkçe sözcüklerden biridir. Pek çok sözcüğün türetiminde taban olarak yer almıştır. Gerek Orhun Yazıtları'nda gerekse Divan-ı Lügat-it Türk'te yer almıştır. Temel anlamı yükseklik ve yuvarlaklıktır. Bu anlamı koruyarak başka yuvarlaklık belirten sözcüklerin oluşturulmasında da kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekler bu kök anlamı barındırmayı sürdürmekle birlikte ek anlam da yükleyen birimlerdir.

<i>top-aç:</i>	<i>top-an:</i>	<i>top-rak</i>
<i>top-ak:</i>	<i>top-ar:</i>	<i>top-uk:</i>
<i>top-al:</i>	<i>töpüt~ töpü~tepe¹</i>	<i>top-ur:</i>
<i>top-al-ak</i>		<i>top-uz:</i>

Yukarıdaki sözcüklerin her birinde yuvarlaklık anlamı korunmuş ve türetilmiş yapılar bu kök anlamdan çıkma yüklemelerle donatılmıştır. Bu sözcüklerin sözlük anlamları açık olduğu için ayrıca ayrıntıya girmiyor ve Türkçe sözlüklere bakılmasını öneriyoruz.

¹ *Tepe* sözcüğü de aslı *töpü* olan ve yine *top* kökünden türeyen bir birimdir. *Tibet* sözcüğünün de temelinde, aslı *töpüt* olan ve Orhun Yazıtları'nda da geçen bir yer ve ülke adı söz konusudur. Dünyanın damı sayılan bir bölge için Türkçe'nin armağanı *doruk*, *tepe* anlamındaki bu ad bütün dünya dillerine Türkçe'den geçmiştir.

Top gövdesinden hareketle elde edilen bu yapıların temelinde bulunan biçimbirim, *top* sözcüğüdür. Bu yapının da türetim kökenli olduğunu gösteren örnekleri ve çözümlemeleri sunuyoruz. Bu birimin de temelinde asıl yükseklik ve yuvarlaklığı barındıran yapı bulunuyor olmalıdır. Aynı kökanlamı içeren yapılar bu çözümlemede bize yardımcı olacaktır. Çünkü son seslerin yapım eki gibi kullanıldığı birçok sözcükte temel kökanlam bozulmadan varlığını sürdürmektedir.

Uyguladığımız tümdengelim yöntemi, dilde saklı olan dokudan yola çıkarak asıl köke doğru daralan bir yolculuk gerektirir. Böylece temel bir yuvarlaklıktan daha ayrıntılı yuvarlaklıklara geçişin nasıl olduğu *top* örneğinden hareketle anlaşılır olacaktır. Şimdi yapısında yuvarlaklık ya da yükseklik anlamı bulunduran bu örnekleri ele alıyor ve çözümlüyoruz:

Örnekler	Açıklama
<i>to-ğ</i>	<i>doğmak, ortaya çıkmak</i>
<i>to-k</i>	<i>doluluktan dolayı yuvarlaklaşmış</i>
<i>to-l</i>	<i>dolmak</i>
<i>to-m</i>	<i>yuvarlaklık</i>
<i>tö-n</i>	<i>dönmek</i>
<i>to-p</i>	<i>yuvarlak, tepe, yüksek</i>
<i>to-r</i>	<i>yuvarlaklıktan, yavru (deve)</i>
<i>to-s</i>	<i>yuvarlak</i>
<i>to-y</i>	<i>yuvarlaklıktan, yavru (kuş)</i>
<i>to-z</i>	<i>toprak tanesi</i>

Bu sözcüklerin tamamı temelinde yuvarlaklık ya da yükseklik anlamı bulunduran birimlerdir. Bu durumda sonda bulunan birimlerin türetim işlevini gördükleri anlaşılır. Yüzeysel ve geleneksel bir yaklaşımla bu birimlerin daha küçük parçalara ayrılamaz kökbirimler olduğu savunulabilir. Ancak açıklayageldiğimiz biçimsel birlik ve anlam örgüsü bu sözcüklerin aynı biçim ve bilgi ekseninde döndüğünü göstermektedir. Bu eksenin temelinde ayrı bir kökbirimin ayrı bir anlambirimin bulunması gerekir. Bu kökbirimin bulunması için de türetim ekinden geriye doğru gitmek gerekecektir. Ulaştığımız birim

aradığımız kök biçimbirim olacaktır. Bu sonucu doğrulamak için söz konusu eklerin başka birimlerde de karşımıza çıkıp çıkmadığına bakmamız gerekir.

Şimdi bu yapıya örnek olabilecek kök olmadığı bilinen gövdelere bakalım. Türkçe üç sesli görünümlü aslı iki sesli pek çok kökbirime sahiptir. Geleneksel dilbilgisi bu yapıları gövde yerine kök olarak görür. Örnekleyelim:

Örnekler	Açıklama
<i>gö-z</i>	<i>kö-;yanmak kök eyleminden</i>
<i>sö-z</i>	<i>sü-; demek</i>
<i>kö-z</i>	<i>kö-; yanmak</i>
<i>di-k</i>	<i>ti- tik- dik olmak</i>
<i>gön-ul</i>	<i>gön-; göğüs</i>
<i>sak-al</i>	<i>çene-; başla ilgili</i>
<i>çat-al</i>	<i>çat-; birleşen ya da ayrılan</i>
<i>güz-el</i>	<i>göz ile ilgili</i>
<i>gö-ç</i>	<i>kalkmak, taşımak</i>
<i>ka-p</i>	<i>içermek, örtmek</i>

Yukarda verilen yapılarda çizginin gerisinde kalan yapıların asıl kökbirim olduğu tartışmasız olarak kabul edilmektedir. Geleneksel dilbilgisinin bu yapıları kök olarak varsayması eğitim amaçlıdır. Bu birimler verdiğimiz ilk çizelgedeki yapılara eklenen ve bizim türetim eki olarak belirttiğimiz eklerle aynıdır. Bu durumda bu yapıları çağdaş Türkçe'nin izi yitirilmiş ekleri olarak görmemiz gerekiyor. Benzer yapıları başka birimlerde de görüyoruz. Bu birimlerde türetim eki olarak karşımıza aşağıdaki birimler çıkmaktadır.

To Kökü Türetimleri	Türetimde Kullanılan Ekler	Başka Örnekler
<i>to-ğ~g~k</i>	<i>ğ~g~k</i>	<i>ya-ğ</i>
<i>to-k</i>	<i>-k</i>	<i>di-k</i>
<i>to-l</i>	<i>-l</i>	<i>kö-z</i>
<i>to-m</i>	<i>-m</i>	<i>ye-m</i>
<i>tö-n</i>	<i>-n</i>	<i>ko-n</i>
<i>to-p</i>	<i>-p</i>	<i>ka-p</i>
<i>to-r</i>	<i>-r</i>	<i>kı-r</i>
<i>to-s</i>	<i>-s</i>	<i>kı-s</i>
<i>to-y</i>	<i>-y</i>	<i>ko-y</i>
<i>to-z</i>	<i>-z</i>	<i>gö-z</i>

Görüldüğü gibi birinci sütun *top* sözcüğünden geri dönerek aynı anlam ve biçim evrenindeki yapıları göstermektedir. Aynı türetim düzeneğinin parçası olduğu anlaşılan bu ekleri başka birimlerde de görüyoruz. Üçüncü sütun aynı seslerin kullanıldığı başka örnekleri sergilemektedir. Bu görünüm açıklayageldiğimiz durumun Türkçe'de bir doku, bir örgü düzeneğinin çok önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Böyle bir çözümleme Türkçe'nin yazının da gerisinde kalmış geçmişini açıklamakta yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak Türkçe sözcüklerde kök ya da gövdeye ulaşıldığında asıl kökanlamanın nereden ve nasıl türediğini anlamada doğal olarak büyük bir engelle karşılaşıyoruz. Yazısız dönemlere dek uzanan bu yapıları çözmeye arkamızdaki yazılı kaynaklar da yeterli olamamaktadır.

Biz bir örneğini verdiğimiz derin biçimbilim yöntemi ile Türkçenin çözümlenmesinde önümüze çıkan Çin seddini aşabileceğimizi düşünüyoruz. Bu yazının konusunu oluşturan *top* örneği başka çözümlenmeler için bir anahtar görevi üstlenmektedir. Geleneksel dilbilgisinin kök olarak gördüğü yapıların gövde olduğu bilinciyle yola çıkarak, aynı kökanlam çevresinde dönen ve biçimbilimsel olarak aynı doku ve örgüyü gösteren birimlere uygulanacak bu yöntem, Türkçemizin çağlar ötesinden beslenen uzak sınırlarını araştırmada yol gösterici ve aydınlatıcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Clauson, Gerard, (1981) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press
- Deny, J. (1921), *Grammaire de la langue Turque*, Dialecte Osmanli, Paris, Editions Ernest Leroux.
- Dubois, J. (1994), *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, Larousse.
- Ducrot O. & Schaeffer J.-M. (1995), *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Editions Du Seuil.
- Ercilasun, A. Bican vd. (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, (Dictionnaire Compare'des Dialectes Turcs) Kültür Bakanlığı.
- Tekin, Talat - Ölmez, Mehmet (1995), *Türk Dilleri*, (Les langues Turques) Ankara : Kültür Bakanhğı.
- Tesniere, L. (1988), *Élements de syntaxe structurale*, Paris : Klincksieck.
- Zeynalov, Ferhat, (1993) *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi (Grammaire comparative des dialectes turcs)*, Istanbul : Cem Yayınevi.